

"De wil tot weten" en de "list van de leugen"

Methodologische suggesties voor de historische kritiek van gerechtelijke bronnen met het oog op de studie van seksualiteitsbeleving *from below*¹

JULIE CARLIER²

Aspirant F.W.O. - Vlaanderen – Universiteit Gent

"Sexuality is not something that can be located in a particular place, that takes certain preordained forms, or that leaves clear traces of its activity. As much a process as a thing, it is also notoriously private and subjective, which complicates the historian's task of finding reliable or suitable evidence to document its nature or the scope of its function" (Nye, 1994, 57).

"D'une part, un espace socio-économique, organisé par une lutte immémoriale entre 'puissants' et 'pauvres', se présentait comme le champ des constantes victoires des riches et des gendarmes, mais aussi comme le règne du mensonge (aucune vérité ne se dit là, sinon à voix basse [...]). Là, toujours, les forts gagnent et les mots trompent" (de Certeau, 1990, 32).

De seksualiteitsbeleving van de 'gewone' mens uit het verleden, blijft voor de historicus grotendeels verborgen, in het bijzonder wanneer het de lagere sociale klassen betreft, aangezien ambachtslui, arbeiders en landbouwers zelden geschreven bronnen nalaten. In periodes waarvoor geen mondelinge bronnen meer kunnen worden aangeboord, lijkt van die groepen dus geen spoor terug te vinden. Statistische verwerking van onder meer huwelijks- en geboortecijfers biedt immers enkel inzicht in de seksuele praktijken van de gemiddelde mens, niet in de mentaliteiten van concrete individuen. De historicus die een kwalitatieve aanpak verkiest, kan alleen indirect, via bronnen die verstoord zijn door de blik van maatschappelijke elites en/of het staatsapparaat een blik werpen op *l'histoire au quotidien* van de seksualiteitsbeleving. Op

---

¹ Dit artikel is gebaseerd op een onderdeel van mijn licentiaatverhandeling: *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum. Een fragmentarische analyse op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*, Gent, UGent, 2003 (promotor: Prof. Dr. Gita Deneckere). Mijn dank gaat uit naar Prof. Gita Deneckere voor haar inspirerende begeleiding van mijn thesisonderzoek en haar cruciale commentaren bij de redactie van dit artikel. Ook Antoon Vrints, Henk de Smaele en Wannes Dupont bedank ik voor de kritische blik die zij op eerdere versies van deze tekst wierpen.

² Voor correspondentie in verband met dit artikel, gelieve contact op te nemen met Julie Carlier, e-mail: julie.carlier@ugent.be

dit probleem van vertekening kunnen we echter met Carlo Ginzburg (1989, 21) repliceren:

"Maar als er documentatie bestaat die ons de mogelijkheid biedt niet alleen de geschiedenis van vormeloze massa's maar ook van individuele personen te achterhalen zou het absurd zijn er geen gebruik van te maken. Het is wel degelijk de moeite waard het historische begrip individu ook op de lagere klassen te gaan toepassen".

Strafdossiers van zedenzaken zijn zulke vertekende bronnen, die, mits een grondige historische kritiek, een bijzondere kijk kunnen bieden op de seksualiteitsbeleving in het verleden. Naar het voorbeeld van de Franse studie van Anne-Marie Sohn (1996), heb ik daarom mijn onderzoek naar seksualiteitsbeleving in het interbellum gebaseerd op een relatief beperkt bronnencorpus van 56 dossiers van verkrachting, aanranding van de eerbaarheid, aanhitsing van de ontucht, overspel, openbare zedenschennis en schaking in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen.³

Voor een mentaliteitsgeschiedenis van seksualiteit zijn de meest waardevolle documenten in het gerechtelijke dossier de processen-verbaal van aangifte van het misdrijf, van verklaringen van de beklaagde(n) en de getuigen en van verhoor door de onderzoeksrechter. Het proces-verbaal hoort thuis in de fase van het gerechtelijk vooronderzoek, dient tot vaststelling van een misdrijf en dus tot het verzamelen van bezwaren overeenkomstig de definitie van het misdrijf in het strafrecht. In de praktijk van de rechtszitting heeft het proces-verbaal vaak eveneens een bewijsfunctie, omdat de rechter normaliter "oordeelt op stukken" (Traest, 1992, 132).⁴ Bijgevolg zijn de documenten over de rechtszitting zelf vaak erg summier en bieden zij weinig tot geen bijkomende nuttige informatie voor een mentaliteitshistorische studie. Strafdossiers bevatten voorts een staat van inlichtingen die het

---

³. Deze afbakening is gebaseerd op de definitie van seksueel strafrecht in Stevens (2002, 2-5). Schaking is ontvoering door verleiding en valt niet onder de noemer seksueel strafrecht, maar aangezien deze dossiers vaak handelen over het weglopen van huis door minderjarige geliefden, heb ik deze eveneens geselecteerd. Voor de periode 1920-1940 zijn er in totaal 367 strafdossiers over seksuele misdrijven bewaard gebleven (zie Carlier, 2003, bijlage 3). Het archief van de correctionele rechtbank van eerste aanleg in Antwerpen (EA Antw C) bevindt zich in het Rijksarchief Beveren (RABe). Na een selectie op basis van onduidelijke en dus onwetenschappelijke criteria in de jaren 1970, is slechts 15% van het oorspronkelijke archief bewaard gebleven. De inventaris van het RABe vertoont een hiaat voor de periode 1916-1925 (een inventaris van de zedenzaken uit deze periode is te vinden in Carlier (2003, bijlage 3)).

⁴. Het wetboek van strafvordering bepaalt dat getuigen mogen worden gehoord als daartoe grond bestaat. Rechters maken echter zelden gebruik van deze mogelijkheid en behoudens uitzonderlijke omstandigheden oordelen zij meestal op basis van verslagen en processen-verbaal van getuigenverhoren.

mogelijk maakt de sociale achtergrond van de betrokkenen te reconstrueren (burgerlijke stand, beroep, de geletterdheid, enzovoort), eventuele rapporten van bevoegde personen (bijvoorbeeld het verslag van een medisch onderzoek) en mogelijk ook variabele documenten ter bewijsvoering, onder meer egodocumenten, zoals liefdesbrieven. Deze laatste zijn echter zo zeldzaam, dat ik ze hier niet zal behandelen. Egodocumenten vragen bovendien om een andere vorm van historische kritiek, waarover reeds een uitgebreide literatuur bestaat.

In wat volgt zal ik enkele methodologische suggesties uitwerken voor de historische kritiek van het proces-verbaal in functie van een mentaliteitsgeschiedenis van seksualiteit. De mogelijke vertekening van het verhaal van de betrokkenen in de zedenzaken dient te worden geïdentificeerd via een *close reading* van de tekst. Een nauwkeurige deconstructie van het proces-verbaal behelst enerzijds het in kaart brengen van de discursieve kenmerken van de tekst, en anderzijds het in rekening brengen van de sociale ontstaanscontext van de bron, met name de ongelijke machtsverhouding tussen de ondervrager en de ondervraagde, inherent aan het politionele of het gerechtelijke verhoor. Na een korte inleiding over de tekstuele kenmerken van het proces-verbaal, zal ik een uitgebreide analyse voorstellen van het spel van macht en verzet in de ondervraging, gebaseerd op de concepten 'strategie' en 'tactiek' van de Franse historicus en psychoanalyticus Michel de Certeau. Het is hierbij van belang te benadrukken dat dit geen studie is van de algemene vervolgingspraktijk inzake seksuele misdrijven tijdens het interbellum in Antwerpen, maar wel van de concrete dynamiek van de gerechtelijke ondervraging. Het betreft een historisch-kritische oefening die noodzakelijk is indien men het proces-verbaal wil aanwenden om een geschiedenis van de seksualiteit *from below* te schrijven.

1. "READING THE GAPS"

Het proces-verbaal leest als een monoloog van de ondervraagde, waarin de vragen van de verbalisanten zelden worden genoteerd. Het is een meerstemmige tekst, "another's speech in another's language" (Bakhtin geciteerd in Vice, 1997, 19): zowel de stem van de ondervraagde als die van de ondervrager die de mondelinge verklaring stuurt en neerschrijft, zitten erin vervat. Voor de schriftelijke neerslag selecteert de politieagent of onderzoeksrechter immers niet alleen die elementen uit het verhaal van de betrokkenen die relevant zijn voor de vaststelling van het misdrijf, hij transformeert het

mondelinge discours ook naar een geschreven tekst, waarbij het woordgebruik vaak wordt aangepast aan het strafrechtelijke jargon. Getuigenissen en verklaringen in zedenzaken zijn bijgevolg op verschillende vlakken 'juridisch besmet' (cf. Ginzburg, 1993, 15: "geleerde besmetting"). Een sprekend voorbeeld van verregaande juridische contaminatie vinden we in het getuigenis van een vijfjarige jongen:

"Ik ben in dien winkel maar eens geweest en heb gezien dat den baas die achter den toog stond, zijne bloote mannelijkheid uit zijne broek haalde en ze ons toonde. Hij heeft ons niet aangesproken en is ook niet aan ons lijf geweest".⁵

De authenticiteit van deze verklaring is uiterst twijfelachtig, aangezien deze woordenschat behoort tot het taalgebruik van volwassenen en het getuigenis van zijn zevenjarig vriendje een wel erg opvallende gelijkenis vertoont: "Hij heeft ons nooit iets gevraagd en is ook nooit aan ons lijf geweest".⁶ De onderzoeksrechter heeft hen waarschijnlijk dezelfde vragen gesteld, waarop zij ontkennend antwoordden, wat in een gestandaardiseerde versie werd genoteerd.

Samengevat kunnen we stellen dat de tekst van het proces-verbaal zich bevindt op het continuüm tussen gesproken en geschreven, direct en indirect, en publiek (strafrechtelijk) en privaat (intiem, informeel) taalgebruik. Om de stem van de ondervraagde eruit te filteren kan Ginzburgs analyse van zestiende-eeuwse inquisitiedossiers opnieuw inspiratie bieden:

"Ginzburg's reading of the sources showed a gap, what he called a 'clash between different, even conflicting voices'" (Davidson, 2001, 152).

We moeten op zoek gaan naar de breuken in de coherentie van de tekst, 'gaten' die het mogelijk maken om de twee verschillende stemmen van elkaar te onderscheiden. Vaak wordt bijvoorbeeld voor het antwoord op een niet genoteerde vraag een nieuwe paragraaf begonnen in het proces-verbaal. Ontkenningen, zoals in de laatste zin van het bovenstaande citaat, of woorden als 'inderdaad' die niet terugverwijzen naar een vorige zin, verraden eveneens een niet neergeschreven vraag die het getuigenis stuurt en inperkt. Voorts zijn dialectwoorden niet consistent met het zakelijke discours van het gerecht. In een zaak van openbare zedenschennis verklaart een dokwerker bijvoorbeeld:

---

⁵. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1922/2510-3019, PV getuigenis, onderzoeksrechter, 10 april 1922.

⁶. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1922/2510-3019, PV getuigenis, onderzoeksrechter, 10 april 1922.

"Daar komt hier alle zondagen een oude man met een jong meisje en daar is wat van te zien, zij *rooken sigaren*, zij bedoelen hiermede dat het meisje aan de mannelijkheid van de man zoog".⁷

Hoewel elk proces-verbaal begint en eindigt met aanhalingstekens, die de illusie scheppen van een letterlijk geciteerde monoloog van de ondervraagde, worden begrippen uit een meer volks discours door de autoriteiten vaak geaccentueerd met aanhalingstekens. Door deze aanduiding verraadt de transcribent wat hij opvallend of ongewoon vindt. Op die plaatsen breekt de stem van de ondervraagde bijgevolg doorheen het juridische discours.

Een sprekend voorbeeld van een *clash of conflicting voices* vinden we in de verklaring van de achttienjarige meubelmaker Edmond, die met zijn geliefde, de vijftienjarige Jeanne, enkele dagen van huis wegblijft, waarop de vader van het meisje een klacht indient wegens schaking. De twee jongeren waren voordien reeds gezien in een bosje en dit werd gerapporteerd aan de politie van Niel.

"Ik beken sedert donderdagavond 28sten der verleden maand rond de middag met Jeanne van Schelle overeen gekomen te zijn om samen weg te trekken. Wij hebben [...] in het Nielsche Broek in een boschje verbleven. [...] Ook beken ik dat het den eerste maal niet was dat wij samen uitsliepen. Het is geen twee jaar dat ik met [achternaam van Jeanne] betrekkingen heb, maar één jaar. Het is ook van dan af dat ik met haar plichtige betrekkingen heb gehad. Ik kan haar niet meer laten, mijn liefde voor haar is te groot."⁸

Het contrast tussen het zakelijke vertoog met neutraal taalgebruik als "betrekkingen" en de liefdesverklaring verderop in de tekst kon niet groter zijn. De verwijzingen naar Jeanne met haar achternaam zijn niet te rijmen met de term "geliefde". Ook kan men moeilijk aannemen dat Edmond de woorden "plichtige betrekkingen" in de mond zou nemen. Dit discours verwijst naar schuld, terwijl de jongen zijn gedrag verklaart met een verwijzing naar de grote liefde die hij voor het meisje voelt. Vermoedelijk is de laatste zin uit het citaat een directe weergave van de stem van de ondervraagde, in tegenstelling tot de rest van de tekst, die meer aansluit bij de taal van de ondervrager. Deze laatste vermeldt immers:

---

⁷ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1935/803, PV politie Deurne 9 mei 1934 (mijn cursivering).

⁸ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1924/1189, PV politie Niel, 3 juli 1923.

"Om in het vervolg zulke schandige feiten te vermijden ware het misschien wenschelijk van beiden tot hunne meerderjarigheid in een staatsverbeteringsgesticht op te sluiten".⁹

2. HET SEKSUALITEITSDISPOSITIEF EN DE 'TACTISCHE WETENSCHAP'

In de voorgaande inleidende *close reading* van het proces-verbaal werd reeds kort gewezen op de ongelijke machtsverhouding in de ondervraging. Het politionele of gerechtelijke verhoor is een vraag-en-antwoordconversatie, waarbij de ondervraagde in een ondergeschikte machtspositie staat ten opzichte van de gezagsdrager, die niet alleen de vorm maar ook de inhoud van de verklaring bepaalt in functie van de vaststelling van een seksueel misdrijf. Dit machtsspel veroorzaakt een cruciale *bias* in het proces-verbaal, indien men uit dit document het subjectieve verhaal van de betrokkenen in een zedenzaak wil afleiden. De specifieke seksuele disciplinerende door middel van het gerecht moet bijgevolg in rekening worden gebracht, zonder daarbij de beperkte mogelijkheden tot weerstand van de 'objecten' van deze disciplinerende uit het oog te verliezen. Dit sluit aan bij het citaat van de Certeau waarmee dit artikel aanvangt. Het strafrecht kan beschouwd worden als één van de instrumenten bij uitstek waarmee de "machtigen" de "ondergeschikten" trachtten te disciplineren. De strafdossiers van zedenzaken vormen de geprivilegieerde plaats van confrontatie tussen de burgerlijke seksuele ideologie en de mentaliteiten van alledag. In wat volgt zal ik kort de "wil tot weten" (geïnspireerd door Foucault, 1984) en de kunst van de weerstand aan de hand van de "tactische wetenschap" (Laermans, 1996, 43) van de Certeau schetsen (Deneckere, 2000, 253-257), alvorens deze concepten te operationaliseren in de historische kritiek van het proces-verbaal.

Hoewel Foucault in *La volonté de savoir* in de eerste plaats de verschuiving van een klassieke juridische machtsuitoefening naar een *scientia sexualis* aan het licht brengt, kan het gerecht toch beschouwd worden als één van de apparaten van het foucauldiaanse 'seksualiteitsdispositief', aangezien dit instituut niet in een maatschappelijk vacuüm opereert, maar een duidelijke invloed ondergaat van deze medische disciplinerende. In de ontwikkeling van de ideologie van het seksuele strafrecht ontwaart Liesbet Stevens immers de aanvulling van het negentiende-eeuwse "burgerlijke voortplantingsdenken" door een gemedicaliseerde "klassieke normaliteitsvisie" in de eerste helft van

---

⁹. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1924/1189, PV politie Niel, 3 juli 1923.

de twintigste eeuw (Stevens, 2002, 139-142, 359-364). De oudere genderongelijke dubbele moraal werd aldus medisch ondersteund. Essentieel voor een goed begrip van de gerechtelijke disciplinerende van de seksualiteit is de rechtsleer in verband met verkrachting en aanranding van de eerbaarheid. De vrouw mocht geen enkele hint van instemming geven, want eens de mannelijke drift opgewekt, kon deze nog moeilijk onderdrukt worden (*Ibid.*, 63, 143). Het ideaal van de kuise vrouw vertaalde zich in het concept eerbaarheid en het belang van de vrouwelijke seksuele reputatie. Een vrouw die haar eerbaarheid vrijwillig prijs gaf, was immoreel, wat impliceerde dat haar geloofwaardigheid als slachtoffer van een seksueel misdrijf aangetast werd (*Ibid.*, 69-70, 142). De seksuele reputatie en voorgeschiedenis van het vrouwelijke slachtoffer vormde dus een element bij de vaststelling van een seksueel misdrijf. De burgerlijke ideologie kenmerkt zich tevens door de bescherming van de kinderlijke aseksualiteit. De minimale leeftijd voor seksuele betrekkingen werd in 1912 verhoogd van veertien naar zestien jaar, met name in de definitie van aanranding van de eerbaarheid bij gelijkstelling. Dit hield in dat elk seksueel contact met jongeren onder zestien jaar, ongeacht hun eventuele instemming, gecriminaliseerd werd (*Ibid.*, 173-174). Deze elementen leidden tot een (gender)specifieke "wil tot weten" van de zijde van de gezagsdragers in de ondervraging.¹⁰

De geschiedenis van de seksualiteit is echter evenzeer een verhaal van verzet tegen de codes van het seksualiteitsdispositief als van de aanvaarding of verinnerlijking van het normenstelsel (Weeks, 1989, 15). Foucaults "microfysische macht" als een scheppend mechanisme dat doorheen discours in alle intermenselijke relaties speelt, vraagt om een herdefiniëring van deze mogelijkheden tot contestatie van de disciplinerende: geen openlijke collectieve protesten, maar de informele en subtiele subvertering door individuen (Deneckere, 2000, 253-257). Hoewel verzet in het werk van Foucault ook een belangrijke plaats inneemt, heb ik me voor dit onderzoek in hoofdzaak laten inspireren door de inzichten van de Certeau (1990, xxxix-xl, mijn cursivering):

"S'il est vrai que partout s'étend et se précise le quadrillage de la 'surveillance', il est d'autant plus urgent de déceler comment une société entière ne s'y réduit pas;

---

¹⁰. Aangezien Foucault de repressiehypothese verwierp, zou hij zelf nooit de term "gerechtelijke wil tot weten" hebben gebruikt. In zijn conceptualisering is de "wil tot weten" gericht op het "enigma" van de seksualiteit en zet aldus aan tot het "bekennen" van de seksualiteit. Ik gebruik de term hier om aan te tonen dat niet alleen de dader, maar ook het vrouwelijke slachtoffer haar seksualiteit moet "bekennen" aan de gerechtelijke autoriteiten, als gevolg van de genderongelijkheid in de rechtsleer.

quelles procédures populaires (elles aussi 'minuscules' et quotidiennes) jouent avec les mécanismes de la discipline et *ne s'y conforment que pour les tourner*".

Wanneer we het discours van de processen-verbaal analyseren, dan blijkt dit in vele gevallen aan te sluiten bij het burgerlijke voortplantingsdenken. Overeenkomstig de stelling van de Certeau, moeten we echter rekening houden met de mogelijkheid dat een vrouw die over haar eigen seksualiteitsbeleving spreekt in termen van kuisheid, de vrouwelijke subjectpositie van het dominante discours inneemt als een vorm van verdediging ten overstaan van de autoriteiten. Zij anticipeert dan op de denkbeelden van de gezagsdragers en kiest een tactische positie die haar het minst compromitteert.

Dit sluit aan bij de Certeaus concept van "tactische toe-eigening". Parallel aan het onderscheid tussen disciplineren en verzet van het subject, introduceerde de Certeau de begrippen strategie en tactiek. De strategie is berekend handelen en veronderstelt een autoriteit met een eigen plaats of institutie. In de gerechtelijke context is de ondervrager de machtige, aangezien zijn positie institutioneel omkaderd is. In het verhoor bepaalt de ondervraagde niet het verloop van het relaas. De tacticus heeft geen eigen institutionele plaats. Hij is afhankelijk van de tijd. De ondergeschikte moet zich steeds bewegen binnen door anderen uitgestippelde krijtlijnen en kan slechts op het moment zelf reageren. Tactisch handelen is niet berekend, maar een waakzaam op de loer liggen om kansen te grijpen wanneer deze zich aandienen (Deneckere, 2000, 256; Laermans, 1996, 54). Elke vraag van de gerechtelijke autoriteiten vereist van de ondervraagde 'instant' beslissingen; vertelt hij/zij de waarheid, verzwijgt of verdoezelt hij/zij de realiteit?

"Binnen de voorgeschreven kaders wordt onophoudelijk vals gespeeld, voortdurend gedaan alsof, om op het gepaste ogenblik – de onderwijzer [of de politieagent, JC] let even niet op, de voorziene route wordt niet bewaakt – iets anders te doen" (Laermans, 1996, 54).

"The fact of subordination can be read in the use of linguistic forms shaped so as to reflect and anticipate the response of the dominant" (Scott, 1990, 30).

In de strafrechtelijke context kunnen de ondervraagden in functie van hun eigenbelang tactisch inspelen op de verwachtingen en denkbeelden van autoriteiten. De conformering aan het burgerlijke voortplantingsdenken, zoals vertaald in het seksueel strafrecht en de rechtsleer, kan een middel zijn om een alternatieve seksualiteitsbeleving te verbergen in een poging gerechtelijke regulering te ontlopen. Deze misrepresentatie van de feiten kan ontmaskerd worden via een methodologie van de leugen: een analyse van het excuus, de verdraaiing en de ontkenning.

In wat volgt zullen allereerst enkele aspecten van de disciplinerende van seksualiteit via het gerechtelijke discours behandeld worden. In het politio- neel of gerechtelijk verhoor kan de gezagsdrager strategisch handelen. Het proces-verbaal als schriftelijke neerslag van de mondelinge ondervraging vormt een schijnbare monoloog van de ondergeschikte. Aan de hand van breuken in de coherentie van deze tekst kunnen we de indirecte inbreng van de autoriteiten opsporen en aldus de "microfysica van de macht" in de gerechtelijke praktijk nagaan. De vragen van de gezagsdragers, die we uit de bevestigende of ontkennende antwoorden kunnen afleiden, vormen strategieën, die aan het licht brengen hoe het intieme leven van mensen wordt ingepast in het voortplantingsdenken en de normaliteitsvisie waarop het seksueel strafrecht is gebaseerd. Michel de Certeau's "tactische wetenschap" wijst ons vervolgens in de richting van de ontmaskering van de leugen, de toe-eigening van de gerechtelijke norm als vorm van verzet. Het belang van de reputatie van het slachtoffer en van de idee van uitlokking in de rechtsleer kan door mannelijke daders tactisch worden aangewend om hun verantwoordelijkheid voor het misdrijf te minimaliseren. Enkele vrouwen van hun kant anticeerden op de verwachtingen van de ondervragers ten aanzien van vrouwelijke seksualiteit en trachtten zich te conformeren aan het ideaal van de kuise, passieve vrouw.

3. DE GENDERSPECIFIEKE "WIL TOT WETEN" IN HET VERHOOR

In de gerechtelijke context proberen de autoriteiten logischerwijze een bekentenis uit te lokken van de verdachte. In zedenzaken maakt het belang van de seksuele reputatie van de vrouw dat ook zij tot in detail haar seksuele leven moet 'bekennen', ook al is zij het slachtoffer. De genderongelijkheid, die is ingebakken in strafrecht en rechtsleer, is in de processen-verbaal terug te vinden in de systematische ontkenning van vroegere seksuele contacten door vrouwelijke ondervraagden. De vraag of deze vrouwen, afgezien van het geweld dat hun werd aangedaan, nog seksuele betrekkingen hebben gehad, is gericht op het bepalen van hun eerbaarheid in functie van hun geloofwaardigheid als slachtoffer. In 1934 komen een Belgisch, een Pools en een Duits dienstmeisje in contact met een man die zich uitgeeft voor politieagent, zogenaamd belast met het toezicht op jonge meisjes. Hij gebiedt hen naar een café te komen alwaar hij hen onder bedreiging verkracht. Een van de

slachtoffers, de Poolse twintigjarige Malka, moet in haar verklaring bij de politie verantwoording afleggen over haar seksuele voorgeschiedenis:

"Buiten door mijne vriend die nu naar Parijs is vertrokken en deze man, die mij en mijne vriendinnetjes heeft gebruikt, ben ik nooit gebruikt geworden door andere mannen".¹¹

Haar vriendin van achttien jaar, de Duitse Johanna, had namelijk "op verder verhoor" verklaard: "Ik ben altijd met die vriendinnetjes samen met jongens op kamers geweest", wat zij later opnieuw ontkende.¹² Het beroep van deze meisjes verklaart mogelijk de argwaan van de autoriteiten. Dienstmeisjes, ongehuwde jonge vrouwen, hadden immers in de ogen van de tijdgenoten "une sexualité suspecte" (Piette, 2000, 273-326).

In 1925 beschuldigt de vijftienjarige Maria haar vader, een metselaar uit Brecht (valselijk) van incest. In de nota van de rijkswachter die haar heeft ondervraagd, lezen we:

"Opstellers hebben uit de houding van [Maria] kunnen opmerken dat dit kind in geslachtsbetrekkingen fel is onderwezen en wel een weinig zou kunnen de oorzaak zijn geweest van de onwettige doenwijze van den vader".¹³

Louter het feit dat het meisje kennis heeft over seksualiteit, wat in strijd is met de subjectpositie van het aseksuele kind, vormt volgens de agenten een mogelijk bewijs dat dit meisje de aanranding uitgelokt heeft.

De criminalisering van elke vorm van seksueel contact met jongeren onder zestien jaar (genaamd aanranding van de eerbaarheid bij gelijkstelling) impliceert dat de bevraging van de vrouwelijke seksualiteit deel kan uitmaken van de opsporing van nieuwe misdrijven. In 1936 komt een incestzaak tussen twee kinderen van een arbeidersgezin aan het licht. De vijftienjarige fabriekwerkster Marie vertelt over de aanranding door haar broer:

"Ik heb mij laten doen onder de bedreiging dat hy alles tegen vader en moeder zou gaan zeggen hebben dat ik met jongens liep. Ik had *inderdaad* kennis met twee of

---

¹¹ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1934/3704, PV rechterlijke politie, 24 mei 1934 (mijn cursivering).

¹² RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1934/3704, PV rechterlijke politie, 24 mei 1934.

¹³ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1926/3182, PV gendarmerie brigade Brecht, 15 september 1925.

drie kleine jongens, die ik kende en waarmede ik naar den kinema ging, maar waarmede ik nochtans geene geslachtsbetrekkingen had of gehad heb".¹⁴

In het proces-verbaal van de ondervraging van de dader, de zeventienjarige werkloze Frans, lezen we:

"[Ik heb ze een zestal keeren gebruikt.] Op dit oogenblik heeft ze mij *niet* gezegd dat ze reeds geslachtsbetrekkingen had gehad met andere mannen".¹⁵

De mannelijke dader moet slechts bekentenissen afleggen over het misdrijf. Zijn seksuele voorgeschiedenis moet niet uit de doeken gedaan worden, die van het vrouwelijke slachtoffer wél. Dat deze wil tot weten in de eerste plaats gericht is op het vinden van nieuwe zedenzaken, komt aan het licht in het volgende dossier, waarin Emiel, een vijftientigjarige "traceerder", beticht wordt van aanranding van de eerbaarheid van dezelfde Marie.¹⁶

In het kader van de jeugdbeschermingwet van 1912 kan de wil tot weten van de autoriteiten met betrekking tot de seksualiteit van meisjes onder achttien jaar ook sociale repressie tot doel hebben. De kinderrechter kon deze meisjes immers, op klacht van de ouders, voor 'wangedrag' laten plaatsen in een heropvoedingsinstelling (De Koster, 2001, 107-108). Eugenie, de veertienjarige dochter van een kruidenier uit Deurne, ontmoette in de zomer van 1934 tijdens het fietsen een jongen uit haar buurt, Gaston, een negentienjarige meubelmaker. Ze trokken er samen op uit en sliepen twee nachten samen in het bos. De moeders van beide jongeren meldden hun verdwijning en na hun thuiskomst kwamen seksuele contacten tussen beiden aan het licht. De adjunct-politiecommissaris die een onderzoek verrichtte naar het gedrag en de zedelijkheid van deze jongeren, schreef in zijn verslag:

"Volgens de bestuursters dezer school [Grijze Zusters] was [Eugenia] steeds droomachtig gedurende de lessen en overigens zeer gemeen en laag van zeden. [...] Zij is ook dolverliefd op alle jongens en onder dit oogpunt is zij reeds voor haren ouderdom veel te ontwikkeld. Wil er van dit kind nog iets goeds voortkomen dan kan dit enkel, volgens onze meening, door haar tot hare meerderjarigheid op te sluiten in een bijzonder gesticht".

Over Gaston wordt een milder oordeel geveld:

---

¹⁴. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2896, PV getuigenis, onderzoeksrechter, 13 januari 1936 (mijn cursivering).

¹⁵. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2896, PV getuigenis, onderzoeksrechter, 13 januari 1936 (mijn cursivering).

¹⁶. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2897.

"Nopens deze personen [het gezin van Gaston] valt er niets bijzonder gunstig noch ongunstig aan te stippen. [Gaston] loopt nochtans veel op de straat en kan moeilijk de jonge meisjes gerust laten".¹⁷

Beide jongeren vormen het voorwerp van repressie: Gaston wordt beschuldigd van aanranding van de eerbaarheid en Eugenie zou best worden opgesloten in een verbeteringsinstelling. In het discours van deze agent is echter een duidelijk genderverschil waarneembaar. Met betrekking tot het meisje wordt niet alleen haar onzedelijk gedrag, maar vooral de eenvoudige feiten van interesse voor het andere geslacht en haar seksuele ontwikkeling, gezien haar leeftijd, abnormaal geacht. Gastons interesse in meisjes volgt enkel als een randbemerking na een neutrale uitspraak over het milieu waarin hij opgroeide.

Het onevenwicht in de bekentenissen met betrekking tot het intieme leven van jongens en meisjes, mannen en vrouwen, is echter niet altijd met een verwijzing naar de rechtsleer of het strafrecht te verklaren, zoals in een dossier uit 1924 blijkt. Het koppel Constance en Louis, een arbeidster en een scheepsjongen, beiden zeventien jaar, namen een kamer in een herberg, waar zij seks hadden. De politie verneemt dat de uitbaatster jonge paartjes onderdak biedt, waarop zij voor aanhitsing van de ontucht wordt aangeklaagd. In Louis' getuigenis lezen we: "Ik ken *geene* andere jongens die aldaar met hun lief gingen".¹⁸ Constance daarentegen verklaart: "Ik had vroeger nog *geene* betrekkingen gehad met een man".¹⁹ De jongen moet zijn eigen seksuele activiteiten niet bekennen. In de door mij geraadpleegde dossiers, wordt de seksuele voorgeschiedenis van mannelijke daders of getuigen zelden of nooit bevraagd tijdens een verhoor. De vraag aan Joseph houdt verband met de vaststelling van de omvang van het misdrijf en de zoektocht naar getuigen, maar de seksualiteit van Constance is irrelevant voor de vaststelling van het misdrijf van aanhitsing van ontucht door de herbergierster. De vrouwelijke seksualiteit is voor de gezagsdragers verdachter dan die van de man.

---

¹⁷. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1935/749, PV politie Deurne, 18 augustus 1934.

¹⁸. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1924/3042, PV rechterlijke politie, 29 oktober 1923 (mijn cursivering).

¹⁹. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1924/3042, PV rechterlijke politie, 29 oktober 1923 (mijn cursivering).

4. TACTIEKEN: DE LIST VAN DE LEUGEN

Een aantal opvattingen van de burgerlijke seksuele ideologie, zoals vertaald in het seksueel strafrecht en de rechtsleer, bepalen niet alleen de strategieën van de autoriteiten, maar bieden ook aan de ondergeschikten in het gerechtelijke verhoor tactische mogelijkheden. De ondervraagde kan anticiperen op het oordeel van de verbalisant om zijn/haar eigen belangen te verdedigen. Hij/zij kan liegen of de feiten verdraaien in het eigen voordeel. De leugen wordt aldus betekenisvol. 'Leugen' mag niet letterlijk worden opgevat. Het is niet altijd duidelijk of de getuigenissen werkelijk onwaar zijn. Opvallende parallellen tussen het discours van de verklaringen met de seksuele ideologie van het strafrecht, laten vermoeden dat het om een tactisch hergebruik gaat. Het belang van de seksuele reputatie van de vrouw kan door mannelijke daders worden aangewend om de geloofwaardigheid van hun slachtoffers te ondermijnen in een poging om de eigen schuld te ontkennen. Daarnaast wordt ook vaak de uitlokking door de vrouw ingeroepen. De subjectpositie van slachtoffer, die in het seksueel strafrecht impliciet hoofdzakelijk aan vrouwen werd toegekend, bood echter ook tactische mogelijkheden aan de vrouw. Zij kan een passieve positie innemen om haar eigen inbreng in de seksuele relatie te minimaliseren.

4.1. De reputatie van het slachtoffer

De reputatie van de vrouw, die van cruciaal belang was voor haar geloofwaardigheid als slachtoffer, biedt vele aanranders de tactische mogelijkheid om te proberen zichzelf vrij te pleiten. Daar waar de vrouwelijke seksualiteit in zedenzaken vaak onderhevig was aan diepgaande discursieve controle, vormt de mannelijke seksualiteit, voor wat betreft de misdrijven aanranding van de eerbaarheid en verkrachting, voor de correctionele rechtbank vaker het voorwerp van sociale repressie.²⁰ Met name bij heteroseksuele contacten die

---

²⁰. De sociale repressie van meisjes jonger dan 18 jaar gebeurde door de kinderrechtbank. Wanneer zo'n meisje vrijwillig seks had, kon zij op klacht van de ouders veroordeeld worden voor 'wangedrag' (zie De Koster, 2001, 107-108). Als het meisje jonger dan 16 jaar was, kon haar meerderjarige partner echter ook veroordeeld worden voor aanranding van de eerbaarheid bij gelijkstelling voor de correctionele rechtbank. Inherent aan de bronnen voor mijn onderzoek, de strafdossiers van de correctionele rechtbank, is dus dat de sociale repressie hoofdzakelijk op mannen als daders is gericht. Overeenkomstig het burgerlijke voortplantingsdenken

ressorteren onder de noemer aanranding van de eerbaarheid bij gelijkstelling, wordt de man in de subjectpositie van dader geplaatst. Een mogelijk vrijwillige seksuele relatie wordt aldus getransformeerd naar een dader-slachtoffer tweedeling. Leon, een zesendertigjarige handelsvertegenwoordiger, die zijn vijftienjarige geliefde Elza 'schaakte', trachtte de positie van dader te ontduiken door te alluderen op de seksuele activiteit van Elza:

"Vraag: is het niet zaterdag namiddag in de bosschen van Westmalle dat gij [Elza] ontmaagd hebt? Na lang aarzelen zegt hij: neen, als zij ontmaagd is dan is dat niet door mij, [Elza] kende nog vele andere jongens".²¹

De laatste zin bevat een duidelijke verwijzing naar de reputatie van het 'slachtoffer'. Hier is de tactiek erop gericht andere daders aan te duiden.

In andere gevallen gaat het louter om de ondermijning van de eerbaarheid en daarmee de betrouwbaarheid van het slachtoffer. In 1936 beschuldigt de vijftienjarige Julia, dienstmeisje bij de herbergier Emiel, haar baas van verkrachting. Emiel start een ware lastercampagne om de onzedelijkheid van zijn dienstster aan te tonen. Hij laat via zijn advocaat twee brieven bezorgen aan het gerecht, waarin hij acht getuigen opneemt die het slechte gedrag van Julia kunnen bewijzen. Zo bijvoorbeeld een drieënvijftigjarige bloemist, die het meisje voorbij zag wandelen "met een jongeling, dat mij verwonderde daar dit kind nog zoo jong was",²² volgens Emiel

"een bewijs van geheime afspraakjes want wij en hare zuster zouden zoiets niet geduld hebben gezien hare jeugdigen ouderdom".²³

Een fabriekwerkster

"is enkele malen met Julia naar de cinema geweest [...]. [Julia] had altijd een afspraak met mannen en vertelde praat die dit twintigjarige meisje deden blozen".²⁴

Een vierenveertigjarige vrouw wil getuigen dat Julia haar meedeelde dat zij "het publieke leven ging doen aan de statie".²⁵ Dit tactisch inspelen op het

---

werd immers bij het misdrijf aanranding van de eerbaarheid, zoals bij verkrachting, de slachtofferrol aan vrouwen toegekend en de rol van dader aan mannen (Stevens, 2002, 68).

²¹ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1920/2577, PV ondervraging, onderzoeksrechter, 12 april 1920.

²² RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2875, PV rijkswachbrigade Kontich, 24 september 1935.

²³ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2875, brief van Emiel aan zijn advocaat (23 juli 1935), doorgestuurd aan de onderzoeksrechter (17 september 1935).

²⁴ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2875, brief van Emiel aan zijn advocaat (23 juli 1935), doorgestuurd aan de onderzoeksrechter (17 september 1935).

belang van de reputatie van de vrouw komt erg vaak voor in de 56 dossiers die ik voor mijn onderzoek gebruikte.

In de reeds vermelde zaak van de vijftienjarige Marie, incestslachtoffer, komt aan het licht dat zij reeds seks heeft gehad met Emiel, een vijftwintigjarige "traceerder". In diens verklaring aan de onderzoeksrechter vinden we een knap staaltje van tactische allusie op de onzedelijkheid van zijn 'slachtoffer'. Hij beschrijft dat hij haar kustte, en aangezien zij zich niet verzette, ging hij verder:

"Ik heb dan mijne broek uitgedaan en daarna ook hare broek uitgetrokken, waarin ze mij behulpzaam was, en haarzelve naar omhoog hief om het mij gemakkelijk te maken, en *mij alzo aan te zetten*. Ik heb dan mijne mannelijkheid in hare vrouwelijkheid gestoken, maar enkel met het voorste gedeelte, *omdat op dit oogenblik mijne goesting over was, omdat ik zag met een slecht meisje te doen te hebben*. Ik heb nochtans volledig mijn genot gehad en heb mijn natuur geloosd in een zakdoek, dewelke ze mij overhandigd had".²⁶

De verwijzingen "slecht meisje" en voorbijgaande "goesting" komen niet voor in zijn eerste bekentenis aan de politie van Hoboken.²⁷ Volgens mij ontpopt Emiel zich in de loop van het gerechtelijk onderzoek tot een sluwe tacticus. Zijn relaas zit vol tegenstrijdigheden. Hij neemt het initiatief en Marie laat via haar lichaamstaal blijken dat zij ook zin heeft in seks. Tijdens het vrijen gaat zijn opgewondenheid plots over, omdat hij haar instemming associeert met onzedelijkheid. Desalniettemin komt hij nog klaar. Het gaat hier vermoedelijk om een snelle aanpassing van het verhaal, waarbij de onzedelijkheid van het slachtoffer snel wordt toegevoegd, inspelend op het discours van de gezagsdragers. Het intitiële proces-verbaal, dat steeds ter bevestiging wordt voorgelezen aan het begin van het verhoor door de onderzoeksrechter, bevat immers de vermelding "gezien haar [Maries] gekend ongunstig gedrag".²⁸ Emiel grijpt waarschijnlijk deze kans en eigent zich het discours van de gezagsdragers toe om zijn verantwoordelijkheid te ontcrachten. Het is eveneens tekenend dat deze ongeloofwaardige versie van de feiten door de onderzoeksrechter vermoedelijk niet in twijfel wordt getrokken. Nergens in de tekst zijn er negatieve zinsconstructies te vinden die wijzen op het in vraag stellen van deze verklaring.

---

²⁵. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2875, brief van Emiel aan zijn advocaat (23 juli 1935), doorgestuurd aan de onderzoeksrechter (17 september 1935).

²⁶. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2897, PV ondervraging, onderzoeksrechter, 13 januari 1936 (mijn cursivering).

²⁷. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2897, PV politie Hoboken, 8 januari 1936.

²⁸. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1936/2897, PV politie Hoboken, 8 januari 1936.

4.2. Uitlokking door het slachtoffer?

In het voorgaande voorbeeld konden we al zien dat de dader expliciet stelde dat het slachtoffer hem "aanzette". Niet alleen de reputatie van het slachtoffer, maar ook de opvatting over de mannelijke drift die impliciet in het seksueel strafrecht en de rechtsleer is vervat, biedt mannelijke daders tactische mogelijkheden. Een vrouw werd geacht op geen enkele manier de man een hint van instemming met seksuele activiteiten te geven, want eenmaal het mannelijke verlangen opgewekt, was het niet meer in te nemen. Het invoeren van verleiding of uitlokking door het slachtoffer is een manier om de verantwoordelijkheid voor de feiten te trachten af te schuiven op het slachtoffer. Voor wat betreft deze tactiek moet een onderscheid gemaakt worden tussen vrijwilligheid en misbruik. Bij consensuele seksuele relaties kan de vrouw inderdaad ingestemd hebben of zelf initiatief hebben genomen. Leon, de zesendertigjarige handelsvertegenwoordiger, verwijst bijvoorbeeld naar de actieve rol van zijn geliefde Elza, de vijftienjarige ambtenaarsdochter:

"Ik heb mij ook veel *laten verleiden* [door Elza] omdat ik behoefte had een weinig alle tegenspoed te vergeten die ik in het laatste jaar tegen gekomen ben zowel in zaken als in mijne familie".²⁹

Leon stelt zich hier passief op. Gezien de innigheid van hun liefde die spreekt uit hun geheime correspondentie, kunnen we dit niet als een leugen beschouwen. Het is echter slechts de gedeeltelijke waarheid. In zijn liefdesbrieven dringt Leon namelijk vooral zelf aan bij Elza om seks te hebben. Voorts stelt hij dat het meisje het plan had opgevat om van huis weg te lopen,³⁰ maar in één van zijn brieven lezen we:

"Maakt men u het leven onmogelijk of wat dan ook, vergeet dan niet dat uw Leo naar het oogenblik snakt U behulpzaam te zijn en zelfs U te *schaken!*".³¹

Twee hotelbedienden van zeventien en negentien jaar, de broers Jaak en Lazare, die de veertienjarige Marie meermaals misbruikten in ruil voor geld, beweren op een weinig subtiele manier dat het slachtoffer schuld treft:

---

²⁹. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1920/2577, PV ondervraging, onderzoeksrechter, 21 april 1920 (mijn cursivering).

³⁰. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1920/2577, PV ondervraging, onderzoeksrechter, 12 april 1920.

³¹. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1920/2577, ongedateerde brief van Leon aan Elza (mijn cursivering).

"[Lazare zegt:] Het is de schuld van het meisje zelf dat ik dit gedaan heb; zij was altijd bij Max [het hotel waar de broers werken]; zij kwam ons altijd opzoeken en kwam ons altijd afwachten en dat duurde al verschillende dagen voor dat ik ze mede naar mijn kamer genomen heb, en wanneer ik haar vroeg van mede te gaan zegde zij overigens ja en dat zij het deed voor het plezier [sic]. [Jaak] zegt: Het is degelijk zoo; zij heeft achter ons geloopt. [Maria] zegt: Ik heb achter hun niet geloopt".³²

We lezen hier de veronderstelling dat wanneer een meisje "achter een jongen loopt", of voor het "plezier" mee naar de kamer gaat, zij zelf de aanranding heeft uitgelokt. Marie was van huis weggelopen en was vrijwillig bij de broers blijven slapen. Elk teken van instemming rechtvaardigt de feiten, ondanks de erkenning door de jongste van de twee broers dat Marie schreeuwde toen hij haar in bed benaderde.³³

In haar studie over seksueel geweld in de negentiende eeuw in Vlaanderen wijst Stefie Herman erop dat verkrachters de verantwoordelijkheid voor hun daad afschuiven op het slachtoffer. Zij werd aldus een leugenachtige, perverse vrouw, die eerst verleidde en vervolgens een verkrachting veinsde (Herman, 2002, 70). Geoffroy Le Clercq duidt eveneens op "un processus de diabolisation", dat zelfs op kinderen werd toegepast (Le Clercq, 1999, 27-28). Een voorbeeld hiervan vond ik in de zaak van een Portugese zeeman die de elfjarige dochter van zijn gastheer, een herbergier, onder haar rokken aanraakte. Hij verklaart:

"Het hier tegenwoordig meisje is begonnen met mij te willen spelen. Zij noemde mij 'mon chéri' en zij is het dan ook die mij gekust heeft. Ik heb haar teruggeduwd en nooit heb ik haar iets gedaan. [...] Niet alleen heeft het meisje mij gekust, maar zij heeft hare tong in mijn mond gestoken".³⁴

De man ontkent niet alleen de feiten, maar stelt dat een elfjarig schoolmeisje hem verleidde. Geconfronteerd met haar agressor zegt het meisje echter dat hij haar "mon chéri" noemde, wat zij niet begreep, en dat de Portugees en niet zijzelf pogde te kussen.³⁵ Le Clercq geeft ook dit cynisme aan van mannelijke daders die volwassen vrouwelijk gedrag transponeren naar kinderen

---

³². RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1928/2738, PV ondervraging, onderzoeksrechter, 25 april 1928.

³³. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1928/2738, PV ondervraging, onderzoeksrechter, 25 april 1928.

³⁴. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1935/1592, PV ondervraging, onderzoeksrechter, 6 februari 1935.

³⁵. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1935/1592, PV ondervraging, onderzoeksrechter, 6 februari 1935.

(*Ibid.*, 29). Hij noch Herman leggen expliciet de relatie tussen deze 'diabolisering' van het slachtoffer en de rechtsleer met betrekking tot uitlokking door de vrouw. Het plaatsen van de verantwoordelijkheid bij het slachtoffer moet, zoals zij aantonen, gekaderd worden binnen een meer algemene mannelijke mentaliteit. Waarom noem ik dit dan een tactiek?

De reden hiervoor is dat de genderongelijkheid in de strafrechtelijke praktijk mannelijke daders de ruimte biedt deze kaart uit te spelen. In het deskundigenverslag over Jan, een drieëndertigjarige haarkapper die zijn dochter verkrachtte, lezen we:

"Ik wist wel dat myn dochter te groot werd, en dat ik verkeerd deed. Ik deed wat ik kon om het te vermyden. Maar myn kind kwam gedurig terug by my om te spelen".³⁶

De twaalfjarige Paula speelde immers met haar ouders lichamelijke spelletjes, zoals kittelen, vechten, enzovoort. Impliciet legt de vader de schuld bij zijn speelse dochter. Zowel de moeder, die de klacht indiende, als het slachtoffer zelf getuigen echter dat Paula zich verzette tegen het misbruik en huilde, omdat ze zo bang was van haar vader.³⁷ De psychiater daarentegen onderschrijft impliciet de passieve versie van de dader:

"Hy werd eindelyk bewust van het gevaar, zag wel in dat zyn dochtertje te groot werd om er zoo innig mee te blyven mee omgaan, maar de omstandigheden waren ongunstig, want het kind kwam steeds argeloos (???) naar hem terug om met vader te spelen".³⁸

Het positieve element van de bewustwording van Jan, wordt gecontrasteerd met de nefaste "omstandigheden". De drie vraagtekens na het woord "argeloos" zijn cruciaal. De arts suggereert dat het twaalfjarig meisje zelf mogelijk seksuele bedoelingen had. Dit is veelbetekenend, aangezien Le Clercq deze argumentatie identificeert als een veelvoorkomend verdedigingsmechanisme aangewend door mannelijke daders (*Ibid.*, 27-29). Het is duidelijk dat de seksuele ideologie van de gerechtelijke autoriteiten de daders de ruimte bood om deze tactiek toe te passen, aangezien de gerechtsdokter hier de notie onderschrijft dat een vrouw de mannelijke drift niet mag opwekken en deze opvatting, net zoals de daders, toepast op het kind als een "miniatuur-vrouw" (*Ibid.*, 29).

---

³⁶ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1940/284, deskundig verslag, 27 december 1939.

³⁷ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1940/284, PV politie Antwerpen, 7 november 1939.

³⁸ RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1940/284, deskundig verslag, 27 december 1939.

4.3. De kuisen en passieve vrouw?

De genderongelijkheid in het strafrecht en de rechtsleer bood niet alleen mannelijke daders tactische mogelijkheden. De impliciete tweedeling tussen eerbare en oneerbare vrouwen en het vrouwelijk slachtofferperspectief leidden ook tot vrouwelijke creativiteit in de ondervraging. De ontkenning van een seksuele voorgeschiedenis was vaak een tactische leugen van het slachtoffer om haar eerbaarheid te bevestigen. Maria, een achttienjarige huisvrouwster die het slachtoffer was van incest, antwoordt op de standaardvraag naar vroegere seksuele contacten: "Nooit was ik tevoren onder den man gekomen".³⁹ Aan de psychiater die haar "vanuit het oogpunt van haar geestesvermogen moet onderzoeken", geeft ze toe dat dit niet de waarheid is:

"Elle reconnaît que antérieurement déjà elle s'était donnée à ses amoureux, et qu'elle a continué depuis comme son père".⁴⁰

De leugen van Maria vormt zeer waarschijnlijk een anticipatie op de normen van de autoriteiten.

Naast de pogingen om te voldoen aan de criteria van eerbaarheid en kuisheid, hanteerden vrouwen vaak een tactisch discours in relatie tot het slachtofferperspectief dat in het strafrecht impliciet aan hen werd toegeschreven. Voor wat betreft slachtoffers van aanranding of verkrachting met geweld of bedreigingen, is het logisch dat zij in hun relaas over de seksuele agressie een passief standpunt innamen, aangezien het onvrijwillige handelingen betrof. Bij het misdrijf aanranding van de eerbaarheid bij gelijkstelling, dat in geval van heteroseksuele contacten soms consensuele seksuele relaties omvat, zorgt de identificatie man-dader en vrouw-slachtoffer mogelijk voor een vertekening in de verklaringen. Waarschijnlijk om hun eigen inbreng te minimaliseren en daardoor hun eerbaarheid gedeeltelijk te redden, nemen meisjes jonger dan zestien jaar vaak een passieve rol in. Sohn stelt dat seksueel actieve jonge meisjes vanuit het besef dat zij de dominante moraal overtraden, vaak dwang inroepen, terwijl het eigenlijk om vrijwillige seksuele contacten ging (Sohn, 1996, 244). In de eerder vermelde zaak van Eugénie en Gaston uit Deurne, die samen gingen fietsen en twee nachten van huis wegbleven, legt het veertienjarige meisje de volgende verklaring af bij de politie:

---

³⁹. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1920/5711, PV van getuigenis, onderzoeksrechter, 1 september 1920.

⁴⁰. RABe, EA Antw C, strafdossiers, 1920/5711, rapport médical, 11 oktober 1920.

"daarna vroeg hij of [ik] gaarne een jongen zou hebben gehad. [...] [Hij zegde]: 'Allee wat wilt u' en ik antwoordde: 'Neen, niet doen'. Daarna duwde hij mij met zijn arm achterover. Ik bleef dan zoo liggen. Daarna deed hij mijn broek uit. Daarna deed hij mijn beenen open en kwam bovenop mij liggen. Daarna stak hij zijn mannelijkheid een weinig in mijn vrouwelijkheid".⁴¹

De opeenvolging van handelingen is volledig vanuit het mannelijk actor-perspectief beschreven. Het meisje ondergaat slechts. Bovendien stelt Eugenie dat zij weigerde en Gaston haar dwong. De weergave van het verhoor van de jongen vormt hiervan het spiegelbeeld:

"Wij zijn dan nevensen gaan liggen in het gras en alsdan hebben wij malkander verscheidene malen gekust. Zij zegde dan op zeker oogenblik 'Ik zou gaarne een jongen hebben van u, dat steekt al lang in mijn hoofd'. Ik zegde dan dat zij hiervoor nog te jong was. Zij deed dan haar broek uit en daarna deed zij mijn broek los en zij haalde dan zelf mijn mannelijkheid uit mijn broek en zij zelf ging dan boven op mij liggen en stak dan mijn mannelijkheid een weinig in haar vrouwelijkheid en zij bleef dan zoo boven op mij liggen. Ik duwde ze dan terug ter zijde en daarna liet zij mij gerust".⁴²

Het actor-perspectief is volledig vrouwelijk. Eugenie nam zelf het initiatief en Gaston onderging haar handelingen. Een typische allusie op de verleidingen door het 'slachtoffer'? Eugenie ontkent zijn versie van de feiten, waarop hij toegeeft:

"Het is waar dat ik boven op [Eugenie] heb gelegen en zelf mijne mannelijkheid in hare vrouwelijkheid gestoken. Zij liet zulks echter vrijwillig doen en pleegde niet den minste weerstand".⁴³

Het meisje bekent later bij de onderzoeker:

"Het is waar dat ik geen weerstand heb geboden, wanneer [Gaston] op mij is gaan liggen en zyne mannelijkheid in myne vrouwelijkheid heeft gestoken. Zoodus heeft [Gaston] tegenover my geen geweld gebruikt en ik heb hem laten doen".⁴⁴

Een vrijwillige vrijage tussen twee jongeren, wordt in het gerechtelijke discours getransformeerd tot een dader-en-slachtofferrelatie, waarbij het meisje tracht haar passiviteit te onderstrepen en haar instemming te ontkennen. Eugenie liegt over haar weigering. Vermoedelijk is deze leugen

---

⁴¹ RABe, EA Antw C, strafdoossiers, 1935/749, PV politie Deurne, 18 augustus 1934.

⁴² RABe, EA Antw C, strafdoossiers, 1935/749, PV politie Deurne, 18 augustus 1934.

⁴³ RABe, EA Antw C, strafdoossiers, 1935/749, PV politie Deurne, 18 augustus 1934.

⁴⁴ RABe, EA Antw C, strafdoossiers, 1935/749, PV getuigenis, onderzoeksrechter, 20 augustus 1934.

een anticipatie op de afkeuring van haar 'onzedelijk' gedrag door de autoriteiten en waarschijnlijk ook door haar ouders. De inname van de slachtofferpositie is een tactische poging om haar eerbaarheid te bevestigen en mogelijk om een opsluiting in een instelling te voorkomen. Gaston van zijn kant tracht de daderpositie te ontlopen door het meisje als verleidster af te schilderen. De waarheid ligt vermoedelijk in het midden, maar in het licht van de strafwet met betrekking tot aanranding van de eerbaarheid van een minderjarige jonger dan zestien jaar bestaat er geen middenweg. Uit hun relaas over het verloop van de twee dagen die de jongeren samen doorbrachten, blijkt namelijk dat Eugenie aan Gaston vroeg mee te gaan fietsen en samen besloten zij naar een bos te gaan, waar de jongen dan de vrijage begon. In het wederzijdse spel van verleidingen tussen deze jongeren kan geen 'schuldige' worden aangeduid, maar het keurslijf van het seksueel misdrijf bepaalt dat de jongen de dader is en het meisje het slachtoffer.

5. CONCLUSIE

"De angst om te vervallen in het beruchte, naïeve positivisme, gepaard aan het tot wanhoop drijvende besef dat achter de gewoonste en op het eerste zicht onschuldige waarneming een ideologische verkrachting schuil kan gaan, brengt vele historici er tegenwoordig toe het kind met het badwater weg te gooien – met andere woorden, de volkscultuur mét de documentatie die er ons een meer of minder vervormd beeld van verschaft" (Ginzburg, 1989, 17).

Ik hoop met de voorgaande methodologische suggesties een historisch-kritisch instrumentarium te hebben uitgewerkt en geïllustreerd, dat toelaat om de vertekening van het discours in processen-verbaal van zedenzaken in kaart te brengen in functie van het gebruik van deze bron voor de studie van seksualiteitsbeleving in het verleden. Een *close reading* of deconstructie van de basiskenmerken van deze meerstemmige tekst laat in de eerste fase toe om de juridische contaminatie van het discours van de betrokkenen in zedenzaken op te sporen. Het zoeken naar *gaps* of breuken in de coherentie van de tekst is een uitgelezen middel om de stem van de ondervraagde uit het proces-verbaal te filteren.

In een tweede fase is het echter noodzakelijk om eveneens het machtsspel in het verhoor in rekening te brengen. De gerechtelijke autoriteiten bepalen immers niet alleen de vorm, maar ook de inhoud van het getuigenis. Zij baseren zich voor de selectie van relevante informatie op de definitie van het misdrijf in het seksueel strafrecht en de rechtsleer, die geïnspireerd zijn op het burgerlijke voortplantingsdenken en de klassieke normaliteitsvisie. De

concrete analyse van enkele zedenzaken uit het interbellum brengt een genderspecifieke "wil tot weten" in het verhoor aan het licht. De genderongelijkheid in de burgerlijke seksuele ideologie en de medische visie, zoals vertaald in het seksueel strafrecht en de rechtsleer, leidde ertoe dat de seksualiteit van de vrouw verregaander werd bevroegd door de autoriteiten dan die van de man. De veronderstelde aseksualiteit van meisjes jonger dan zestien jaar en het belang van de eerbaarheid of kuisheid van de vrouw bij het bepalen van de betrouwbaarheid van haar getuigenis als slachtoffer van een seksueel misdrijf, maakte dat de vrouwelijke seksualiteit het voorwerp was van een verregaande discursieve disciplinerende.

De foucauldiaanse "microfysica van de macht" vraagt om een herdefiniëring van vormen van verzet. Als macht werkelijk overal doordringt, is het noodzakelijk om niet meer enkel te zoeken naar openlijke contestatie, maar vooral naar de minuscule vormen van subversie. Dankzij de introductie van de "tactische wetenschap", ontleend aan de Certeau, konden we in de analyse van enkele strafdossiers de listige vormen van weerstand ontwaren. Het concept van de tacticus wees ons in de richting van de leugenachtige conformering van het ondergeschikte individu aan de verwachtingen van de autoriteiten, in de hoop hun hachje te redden. De genderongelijkheid in het seksueel strafrecht en de rechtsleer werd immers ook door sommige mannelijke daders van seksuele misdrijven aangewend, met name om hun verantwoordelijkheid voor de feiten te ontlopen, zowel wat betreft het belang van de eerbaarheid of de seksuele reputatie van de vrouw als wat betreft de idee van de uitlokking van het misdrijf door het vrouwelijke slachtoffer. De strategische genderspecificiteit in de vragen van de autoriteiten vond zijn pendant in de tactische inname van de subjectpositie van de kuis vrouw en het slachtofferperspectief door enkele vrouwelijke ondervraagden. De "tactische wetenschap" bracht aldus de inventiviteit van deze vrouwen aan het licht. De genderongelijkheid in het strafrecht, waarvan de vrouw de dupe was, werd door deze individuele vrouwen aangewend om hun eigenbelang te verdedigen. Naast het feit dat het onderzoek van de werking van macht in de ondervraging een noodzakelijke historisch-kritische oefening is, die het gebruik van het proces-verbaal in de mentaliteitsgeschiedenis moet voorafgaan, vormen deze methodologische suggesties een illustratie van wat de zoektocht naar subtiele vormen van verzet kan betekenen voor de sociale geschiedenis in het algemeen en de geschiedenis van de seksualiteit in het bijzonder. Onder meer een eenzijdige visie op de onderdrukte positie van de vrouw in de geschiedenis van de seksualiteit, kan worden genuanceerd door deze methode, die de complexe dialectiek van macht en verzet in rekening brengt.

AFKORTINGEN

EA Antw C   correctionele rechtbank van eerste aanleg in Antwerpen
RABe   Rijksarchief Beveren

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Rijksarchief Beveren, Archief van de correctionele rechtbank van eerste aanleg in Antwerpen, strafdossiers, 1920-1940.

Literatuur

- CARLIER (J.), *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum. Een fragmentarische analyse op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*, onuitgegeven licentiaatverhandeling, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, Gent, 2003.
- CARLIER (J.), "Fragmenten van een verborgen geschiedenis van de seksualiteit. Mentaliteitshistorische analyse van het discours in Antwerpse strafdossiers uit het interbellum", *Verlagen van het Centrum voor Genderstudies UGent*, XVI, 2007, pp. 41-64.
- DAVIDSON (A.), "The epistemology of distorted evidence: problems around Carlo Ginzburg's historiography" in: A. DAVIDSON, *The emergence of sexuality. Historical epistemology and the formation of concepts*, Cambridge (Mass.), 2001, pp. 142-177.
- DE CERTEAU (M.), *L'invention du quotidien. 1. Arts de faire*, Paris, 1990.
- DE KOSTER (M.), "Ongepast gedrag van jonge vrouwen en (generatie)conflicten. Ouderlijke klachten over onhandelbare dochters bij de kinderrechter van Antwerpen in 1912-1913 en 1924-1925", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, VIII, 2001, pp. 101-131.
- DENECKERE (G.), "Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XXVI, 2000, no. 3, pp. 239-262.
- FOUCAULT (M.), *Geschiedenis van de seksualiteit. I De wil tot weten*, Nijmegen, 1984.
- GINZBURG (C.), *De kaas en de wormen. Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse molenaar*, Amsterdam, 1989.
- GINZBURG (C.), *Extasen. Ontcijfering van de heksensabbat*, Amsterdam, 1993.
- HERMAN (S.), "De grenzen van seksueel geweld. Schuld en schande in Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XXVIII, 2002, no. 1, pp. 58-80.
- LAERMANS (R.), "Naar een antropologie van geloofsystemen. Geloven, handelen, weten. Michel de Certeau en de moderne cultuur" in: K. GELDOLF & R. LAERMANS (eds.), *Sluipwegen van het denken. Over Michel de Certeau*, Nijmegen, 1996, pp. 16-71.
- LE CLERCQ (G.), "Violences sexuelles, scandale et ordre public. Le regard du législateur, de la justice et des autres acteurs sociaux au 19ème siècle", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIX, 1999, nos. 1-2, pp. 4-51.

- NYE (R.), "Sexuality, sex difference and the cult of modern love in the French Third Republic", *Historical Reflections*, XX, 1994, no. 1, pp. 57-76.
- PIETTE (V.), *Domestiques et servantes. Des vies sous condition. Essai sur le travail domestique en Belgique au 19e siècle*, Brussel, 2000.
- SCOTT (J.), *Domination and the arts of resistance. Hidden transcripts*, New Haven, 1990.
- SOHN (A.-M.), *Du premier baiser à l'alcôve. La sexualité des Français au quotidien (1850-1950)*, Paris, 1996.
- STEVENS (L.), *Strafrecht en seksualiteit. De misdrijven inzake aanranding van de eerbaarheid, verkrachting, ontucht, prostitutie, seksreclame, zedenschennis en overspel*, Antwerpen, 2002.
- TRAEST (P.), *Het bewijs in strafzaken*, Gent, 1992.
- VICE (S.), *Introducing Bakhtin*, Manchester, 1997.
- WEEKS (J.), *Sex, politics and society. The regulation of sexuality since 1800*, London, 1989.

"La volonté de savoir" et "la ruse du mensonge". Suggestions méthodologiques pour la critique historique de sources judiciaires en vue d'une étude des expériences sexuelles au quotidien

JULIE CARLIER

RÉSUMÉ

L'historien qui veut écrire une histoire au quotidien de la sexualité doit faire face au manque de sources fiables, puisque l'expérience sexuelle d'individus concrets dans les classes inférieures n'est presque uniquement accessible par des documents produits par des élites sociales et/ou l'état, comme les procès-verbaux d'affaires de mœurs dans les archives judiciaires. Ses sources déformées ne peuvent être utilisées pour une histoire de mentalités qu'après une critique historique profonde. Les suggestions méthodologiques présentées ici comprennent d'une part un *close reading* visant à identifier les caractéristiques discursives du texte et d'autre part une analyse du contexte social de la création de la source, en l'espèce les relations de pouvoir inégales dans l'interrogatoire. Le procès-verbal est un texte 'à double voix', qui se lit comme un monologue de la personne interrogée, mais qui est en réalité le résultat d'un dialogue avec les autorités. Le récit de la personne interrogée est 'judiciairement contaminé' et ne nous parvient qu'à travers la plume des représentants de l'autorité policière ou judiciaire. Grâce à la méthode

consistant à 'lire les fissures', c'est-à-dire à rechercher les incohérences dans le discours, on peut distinguer les deux voix. Toutefois, les autorités déterminent non seulement la forme, mais aussi le contenu de la déposition en fonction de la constatation du délit sexuel.

Par conséquent, les rapports de forces inégaux entre le représentant de l'autorité et la personne interrogée doivent être prise en compte. En s'appuyant sur les concepts de 'stratégie' et de 'tactique' élaborés par Michel de Certeau, on peut dépister cette déformation par la discipline et la résistance. L'analyse concrète de quelques affaires de mœurs dans l'entre-deux-guerres révèle ainsi une 'volonté de savoir' judiciaire, spécifique selon le sexe. L'importance de la chasteté féminine dans l'idéologie sexuelle bourgeoise, traduite dans le droit pénal et la doctrine du droit, fait que la sexualité de la victime féminine est sujette à une interrogation plus approfondie que celle de l'auteur masculin. Cependant, les malfaiteurs eux-mêmes usent de cette inégalité des sexes, notamment pour se soustraire à leur responsabilité dans les faits qui leur sont reprochés. On retrouve aussi cette appropriation tactique par une tentative de subvertir la discipline, dans la position de la femme pudique et de la victime adoptée par certaines femmes interrogées.

"The will to know" and "the cunning lie". Methodological suggestions for the historical criticism of criminal records for the purpose of a study of sexual experiences 'from below'

JULIE CARLIER

SUMMARY

Any historian who wishes to write a history of sexuality from below following a qualitative approach, has to deal with the problem of finding reliable sources. Virtually the only access to the sexual perceptions of concrete individuals in the past, is through documents produced by social elites and/or the state, such as criminal records of sexual offences. Without a thorough historical criticism these distorted sources cannot serve as the basis for a history of mentalities. The methodological suggestions presented here include on the one hand a close reading aimed at the identification of the

discursive characteristics of depositions and on the other the analysis of the social context in which these police interviews were produced, in this case the unequal power relations in the interrogation. The record of a testimony is in effect a double-voiced text: it reads as a monologue by the person questioned, but in fact it is the result of a dialogue with the interviewer. The account of the interviewee suffers from 'judicial contamination' and only reaches the historian through the written version by the authorities. Carlo Ginzburg's method of 'reading the gaps', looking for inconsistencies in the discourse, allows us to distinguish the two different voices. The questioner does not only determine the form but also the content of the testimony in order to establish the occurrence of a sexual offence. The uneven balance of power in the interrogation has to be brought into account. Using Michel de Certeau's concepts of 'strategy' and 'tactics' we can map out the bias of discipline and resistance. The analysis of a few criminal records from the interwar period thus reveals a strategic and gender specific 'will to know'. The importance of female chastity in the bourgeois sexual ideology, as translated into criminal law and legal doctrine, meant that the sexuality of the female victim was far more excessively questioned than that of the male perpetrator. However, the offenders as well use this gender inequality in attempts to escape their responsibility for the charges. Some women questioned take up the subject position of the chaste female and the victim as a similar tactical appropriation in trying to subvert the discipline by the authorities.